

УДК 821.111(410)-31.09:504.7

DOI <https://doi.org/10.32782/2412-933X/2025-XXIV-20>

ГЛОБАЛЬНЕ ПОТЕПЛІННЯ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАПУСКУ ПЕРВІСНОЇ ПАМ'ЯТІ ЛЮДСТВА В ПОСТАПОКАЛІПТИЧНОМУ РОМАНІ ДЖ. БАЛЛАРДА «СВІТ, ЩО ПОТОНУВ» («THE DROWNED WORLD»)

Табаківа Ганна

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства
Бердянський державний педагогічний університет
ORCID ID: 0000-0001-9687-6290

У статті досліджується роман Дж. Балларда «Світ, що потонув» («The Drowned World» (1962)) як зразок постапокаліптичної кліматичної фантастики. Акцент робиться на концепції первісної пам'яті людства, яка активізується через глобальне потепління. Британський письменник Дж. Баллард розглядає катастрофічні зміни клімату в недалекому майбутньому, які вплинули на цивілізаційні зміни в людині. Філософська проблематика роману торкається кількох просторів пам'яті: культурної, поданої через архітектурні та мистецькі залишки на планеті, та колективної несвідомої, (юнгіанська теорія), яка демонструє синхронізацію людського «я» з кліматичними змінами й природними процесами.

Розкривається біографічний контекст твору, зокрема вплив дитячих спогадів Балларда про Шанхай, перебування в японському концтаборі для цивільних і їх вплив на формування теми пам'яті в романі. Особлива увага приділяється психоаналітичним аспектам та зв'язку поведінки героїв і кліматичних змін. У напівзатонулому Лондоні 2145 року герої переживають психофізіологічні зміни: однакові сні, ірраціональну потребу рухатися на південь, незважаючи на небезпеку. Автор досліджує теорію одного з героїв твору, доктора Бодкіна, про синхронізацію всього живого на планеті та повернення до «мозку ящірки».

Розглядається антитеза «природа – цивілізація» на прикладі ретельно виписаних Баллардом деталей інтер'єру, архітектури, культурних здобутків людства, артефактів, які збирає антигерой твору Стренґмен. Тваринні інстинкти також проявляються в людях по-різному: від запуску первісної пам'яті й реакції на поклик сонця, до принципу «виживає найсильніший». Письменник не обмежується описом фізичних змін навколишнього середовища, а досліджує трансформації людської психіки під впливом кліматичних катаклізмів. Отже, фантаст Баллард не дає людству шансу на виживання в умовах глобального потепління. І навіть технологічні відкриття не лише не допомагають, а навпаки, відтермінують неминучу капітуляцію людства перед природою.

Ключові слова: кліматична проза, фантастика, cli-fi, Баллард, постапокаліпсис.

Tabakova Hanna

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Comparative Literature
Berdyansk State Pedagogical University

GLOBAL WARMING AS A TRIGGER FOR HUMANITY'S PRIMORDIAL MEMORY IN J. G. BALLARD'S POST-APOCALYPTIC NOVEL "THE DROWNED WORLD"

The article examines J. G. Ballard's novel "The Drowned World" (1962) as a prominent example of post-apocalyptic climate fiction. It focuses on the concept of humanity's primal memory, which is activated by global warming. Ballard, a British writer, envisions a future where catastrophic climate change significantly alters human civilization. The novel raises philosophical questions related to memory, encompassing both cultural memory, evident through the architectural remnants on the planet, and the collective unconscious as proposed by Jungian theory. This demonstrates how human identity synchronizes with climate change and natural processes.

The article also delves into the biographical context of the work, highlighting how Ballard's childhood memories of Shanghai and his time spent in a Japanese internment camp have influenced the theme of memory within the novel. Special attention is given to the psychoanalytic aspects and the relationship between the characters' behaviour and climate change.

Set in a semi-submerged London in 2145, the characters undergo psychophysiological changes, such as experiencing identical dreams and an irrational urge to move south despite the dangers involved. The author investigates a theory put forth by one of the characters, Dr. Bodkin, regarding the synchronization of all life on Earth and a regression to the "lizard brain".

The contrast between nature and civilisation is illustrated through Ballard's meticulous descriptions of interior design, architecture, human cultural achievements, and artefacts collected by the antihero, Strangeman. The characters exhibit animal instincts in various ways, from triggering primitive memories and reactions to the allure of the sun to adhering to the principle of "survival of the fittest".

Ballard does not merely depict the physical changes in the environment; he also explores the transformations of the human psyche in response to climatic catastrophes. Ultimately, Ballard presents a bleak outlook for humanity's survival amidst global warming. Technological advancements, rather than providing solutions, only serve to delay the inevitable capitulation of humanity to nature.

Key words: climate fiction, science fiction, cli-fi, Ballard, post-apocalypse.

Сучасна екологічна ситуація на планеті та зміни клімату, які з року в рік стають все помітнішими, активізують зацікавленість фантастичними та постапокаліптичними художніми творами, в основі яких лежить саме кліматична криза та її наслідки. Кліматична фантастика або «cli-fi» не лише відображає тривоги сучасного суспільства щодо майбутнього планети, але й пропонує художні моделі можливих сценаріїв розвитку людства в умовах кліматичних катастроф. Щодо генологічної природи cli-fi, то дослідники не мають остаточної думки. А. Гудбоді та А. Джонс-Путра наголошують, що «cli-fi не є жанром у науковому розумінні: їй бракує сюжетних формул і стилістичних конвенцій, характерних для таких жанрів, як наукова фантастика та вестерн. Однак, запозичуючи і часто охоплюючи елементи різних сучасних жанрів, вона є зручним терміном для значного масиву оповідних творів, широко визначених своєю тематичною спрямованістю на зміну клімату та пов'язані з нею політичні, соціальні, психологічні та етичні питання» (*тут і далі переклад наш*) [7, с. 1–2].

Витоками кліматичної фантастики С. Лейкам та Дж. Лейда називають ще давні тексти, зокрема легенди і міфи американських корінних народів, грецьку міфологію і навіть поезію англійського Відродження [8], але активного розвитку cli-fi зазнає в середині ХХ століття, коли письменники почали осмислювати негативний вплив промислового розвитку та технологічного прогресу на навколишнє середовище. Особливе місце тут посідають твори, що досліджують психологічні та соціальні наслідки екологічних змін для людської свідомості. Роман британського письменника Дж. Балларда «The Drowned World» («Світ, що потонув» (1962)) став одним із перших значущих творів, що поєднав екологічну тематику

з психоаналітичним вивченням людської природи. За кордоном існує чимало досліджень прози письменника, що фокусуються на внеску автора в розвиток фантастичного дискурсу, кліматичній проблематиці творів Балларда та постапокаліптичному спрямуванні творчості (J. Clarke [5], F. Beckman [2], C. Tan [11] та ін.).

В Україні маємо тільки переклади двох творів: «Люди міленіуму» 2017 р. і «Висотка» 2018 р., отже, роман «The Drowned World», що є об'єктом цієї розвідки, аналізуємо в оригіналі. Щодо досліджень творчості письменника, то в українському літературознавчому полі робіт із подібної тематики критично не вистачає. Тому обрана тема є спробою заповнити лауну в українському науковому дискурсі щодо творчості видатного фантаста середини ХХ ст., особливо, в контексті кліматичної прози.

Редактор британського журналу наукової фантастики «New Worlds» Майкл Муркок (з 1964 по 1971, 1976–1996 роки), який сприяв розвитку «Нової хвилі» наукової фантастики у Великій Британії та опосередковано в Сполучених Штатах, назвав Балларда «першим чітким голосом руху <...> який має справу зі світом майбутнього в сьогоденні» [3, с. 14]. Рух виник у відповідь на контркультурну політику та постмодерністський літературний стиль 1960-х років. Джим Кларк зазначив, що «його романи характеризувалися зміщенням фокусу з космічного простору на «внутрішній простір», який він визначав як «уявну сферу, де з одного боку – зовнішній світ реальності, а з іншого – внутрішній світ раціонального зустрічаються і зливаються» [10, с.10–13].

Дж. Баллард народився в Шанхаї, в родині британського дипломата, а під час Другої світової війни перебував разом із батьками в шанхайському японському концтаборі для цивільних осіб. За словами Балларда, «мої найперші спогади – це Шанхай під час щорічних довгих літніх повеней, коли вулиці міста занурюються на два-три фути в коричневу мулисту воду, а навколишня місцевість <...> являє собою майже суцільне дзеркало затоплених рисових полів і зрошувальних каналів, що мляво ворухатися під гарячим сонячним промінням» [10, с. 11]. І це, безумовно, вплинуло на його творчість, про що сам письменник неодноразово згадував, зокрема в автобіографічному творі «Дива життя: від Шанхая до Шеппертона» 2008 р. Тому тема пам'яті для нього актуальна вже навіть на цьому позатекстовому рівні. Крім того, з нагоди публікації роману «Світ, що затонув» у 1962 році Баллард написав статтю для журналу «The Woman Journalist», в якій пояснив ідею створення так: «Поміркувавши, я зрозумів, що образ величезного напівзатопленого міста, порослого тропічною рослинністю, яке є центральним у «Світі, що затонув», є певним чином поєднанням моїх дитячих спогадів про Шанхай і спогадів про останні 10 років мого життя в Лондоні» [9].

«Світ, що затонув» став знаменною подією фантастичного літературного простору того часу. Сам Баллард вважав твір своїм першим успішним текстом, хоча йому передував роман «Вітер нізвідки» («The Wind from Nowhere», 1961 р.), де і з'явилася ідея підтоплення світу.

Аналізований твір належить до постапокаліптичної кліматичної фантастики, як зазначалося вище. Для цього метажанру (як слушно визначає фантастику О. Стужук) тема пам'яті взагалі є продуктивною й актуальною. Чимало творів присвячено саме їй: від оповідання Пола Андерсона «Пам'ять», «Міста ілюзій» Урсули Ле Ґуїн, до роману «Пам'ять, що зветься імперією» Аркаді Мартін і трилогії «Пам'ять про минуле Землі: проблема трьох тіл» Лю Цісіня.

Роман Дж. Балларда зображає відносно близьке майбутнє – 2145 рік, коли посилена сонячна активність спричиняє катастрофічні зміни клімату та різке потепління на Землі. Екваторіальні регіони планети трансформуються, повертаючись до умов Тріасового періоду, після чого поступово затоплюються через стрімке танення льодовиків. Навіть

британська столиця зазнала руйнівних змін – над водною поверхнею в Лондоні видніються лише найвищі частини хмарочосів. Створена картографічна місія ООН, де працює головний герой Роберт Керенс, має на меті документування та збереження інформації про затоплені території. Місія перебуває в колишньому Лондоні, який тепер майже неможливо розпізнати: *«похмуре зелено-чорне листя хвощів, прибульців з тріасової епохи, і напівзатонулі білі каркаси будівель XX століття все ще відбивалися разом у темному дзеркалі води – два світи, які, мабуть, зустрілися в якійсь точці часу. Ця ілюзія моментально зникла, як тільки гігантський водяний павук розбивав маслянисту поверхню води за сто футів унизу»* [1, с. 10] (тут і далі переклад наш – Т.Г.). Баллард установлює зв'язок між потеплінням і повеннями, але не цікавиться науково правдоподібними моделями глобального кліматичного зсуву й не звинувачує людство в цьому.

З іншого боку, члени експедиції починають відчувати схожі симптоми, бачити майже однакові сни, які впливають на їхнє фізичне та психічне здоров'я. Кожен із них усе більше усамітнюється, поступово втрачаючи здатність відокремлювати сон від реальності й відчуваючи незрозумілу потребу рухатися далі на південь, до непридатної для життя зони навколо екватора. Відчуває це і Керенс: *«Прогресуюча замкнутість і прагнення до самотності, які проявляли всі члени команди, за винятком життєрадісного Pirtsa, нагадували Керенсу сповільнений метаболізм і біологічну самотність, якої зазнавали всі тварини перед великими видовими змінами»* [1, с. 14].

Ці симптоми посилювалися й у зв'язку зі швидким ростом температури на планеті. Феномен сновидінь досліджує один із героїв – доктор Бодкін. Його теорія полягає в синхронізації всього живого на планеті: змінюється клімат, це впливає на рослини і тварин, і звичайно, на людину як частину екосистеми: *«Ну, можна просто сказати, що у відповідь на підвищення температури, вологості та рівнів радіації флора і фауна цієї планети знову починають набувати тих форм, які вони демонстрували востаннє, коли такі умови були – грубо кажучи, в Тріасовий період»* [1, с. 47].

Тут далось взнаки захоплення Балларда психоаналізом, адже одна з провідних для фантастики – перипетійна функція сюжету – в романі, здається, не настільки важлива для автора. Звичайно, твір має пригодницький складник, втілений здебільшого в образі такого собі пірата нового часу Стренґмена, але найбільшу зацікавленість письменника помічаємо у вкладених у вуста Бодкіна своєрідних юнгіанських теоріях колективного несвідомого, що активізується у зв'язку з глобальним потеплінням: *«Кожен із нас так само старий, як увесь тваринний світ, а наші кровоносні судини – притоки величезного моря загальної пам'яті»* [1, с. 47].

Як планета повертається до Тріасу, так й індивідуальна психологія повертається до мозку ящірки – ігуани, що є наскрізним образом твору. *«Як психоаналіз лікує психічні травми, перенесені людиною в дитинстві, так і ми тепер заглядаємо в археопсихічне минуле, відкриваючи прадавні табу, що спали цілі епохи»* [1, с. 48].

З наукового погляду це нонсенс, говорять дослідники, однак саме такий підхід дозволяє створити Балларду прекрасну і жахаючу картину постапокаліптичного Лондона, покритого величезними рослинами і водними лагунами, посеред яких, вперто рухаючись до смерті, пробиває собі шлях на південь людина. *«Власне літературні якості катастроф Балларда набагато більш вражаючі, ніж їх футурологічні претензії»* [6], – слушно зауважує Емілі Кей Крендал.

Цікаво, що фізіологічні зміни й повернення в минуле відбувається не в усіх однаково. Першим «зламався» лейтенант Гардман, якого автор змальовує як *«огрядну, розумну, але, мабуть, надмірно флегматичну людину 30 років»*, і який *«тримався осторонь від*

інших членів екіпажу» [1, с. 37]. Він входить у так звану «зону переходу» швидше за інших і тікає з бази, ірраціонально рухаючись на південь, де гаряче сонце випалить його живцем. Зміни відчуває і розповідач Керенс, щоправда, вони в нього йдуть не так швидко, як у меланхолійної красуні Беатріс Дал. Натомість завжди підтягнутий і охайно поголений полковник Рігґс, уособлення життєрадісності й раціоналізму, не демонструє жодних відхилень у поведінці, намагаючись повернути втікача Гардмана.

Подібні зміни не торкнулися й головного антигероя твору – Стренґмена – мародера-колекціонера цінностей. Він постає енергійним і цинічним персонажем, якому незрозуміла поведінка Керенса, Беатріс і Бодкіна та їхні мотиви, що спонукали залишити групу й усаїтнитися в готелі. Стренґмен уособлює старий світ: *«Ви втратили будь-який інтерес до життя. Я ж зачарований недавнім минулим. Скарби тріасової ери для мене ніщо порівняно з коштовностями, залишеними другим тисячоліттям нашої ери»* [1, с. 101]. Це враження посилюється описом корабля, на якому Стренґмен виходить на свої полювання. Він є своєрідним символом минувщини, історії людства, що незабаром піде в небуття, поступившись первинним проявам людського «я»: *«Внутрішні приміщення корабля були прибрані в тій самій стилізованій манері бароко. Бар, тепер темний і закритий, розташований у дальньому кінці палуби, нагадував дерев'яні замки, які встановлювали на кормі галеонів, оголені позолочені каріатиди підтримували його портик. Колони й арки з фальшивого мармуру вели вгору, до приватних номерів і обідніх залів, а центр широкого залу нагадував пародію на Версаль – безліч запорошених купідонів і канделябрів, брудна мідь була вкрита пліснявою та бур'яном»* [1, с. 102].

Варто звернути увагу і на детально виписані речові образи твору. Граючи на антитезі «природа – цивілізація», Баллард віддає першість природі, не приховуючи при цьому своєрідного меланхолійного захоплення людським генієм, втіленим у мистецтві, який змушений підкоритися первісним процесам глобальної зміни клімату.

Отже, в романі «Світ, що затонув» Дж. Балларда перед нами постають два простори пам'яті, на яких актуалізує увагу автор. Це пам'ять цивілізації, втілена в залишках архітектури і майстерно виписаних напівзанедбаних інтер'єрах, і колективна первісна пам'ять людства, що синхронізує людину з природними процесами, уподібнюючи тваринам. Бачення Баллардом зруйнованого світу кінцеве, він не дає шансу «відремонтувати» чи перезавантажити планету, наголошуючи, що наука не врятує нас від нас самих. Таким чином, творчість письменника стала значним поштовхом для розвитку кліматичної фантастики в літературі.

Література:

1. Ballard J.G. The Drowned World. London: Penguin Books, 1974. 193 p. URL: <https://www.unife.it/lettere/filosofia/lm.lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-ii/materiale-didattico/J.%20G.%20Ballard-%20The%20Drowned%20World-%201962.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
2. Beckman F. J. G. Ballard's Dark Ecologies: Unsettling Nature, Animals, and Literary Tropes. *Animalities: Literary and Cultural Studies Beyond the Human*. 2017. С. 60–79. URL: <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1pwt2mn.8> (дата звернення: 11.05.2025).
3. Blatchford M. The old New Wave: a study of the «New Wave» in British science fiction during the 1960s and early 1970s, with special reference to the works of Brian W. Aldiss, JG Ballard, Harry Harrison and Michael Moorcock. 1989. 184 с. URL: <https://open.uct.ac.za/server/api/core/bitstreams/b3e1c496-531d-4a55-aa75-88d7e095cf91/content> (дата звернення: 15.05.2025).
4. Clarke J. J. G. Ballard's «The Drowned World» (1962): Psycho-Geographical Cli-Fi. *Cli-Fi: A Companion*. Oxford: Peter Lang Verlag. 2018. С. 21–26. URL: https://pure.coventry.ac.uk/ws/portalfiles/portal/27053731/Clarke_Drowned_World.pdf (дата звернення: 06.05.2025).

5. Clarke J. Reading Climate Change in J.G. Ballard. *Critical Survey*. 2017. № 25 (2). С. 7–21. URL: <http://www.jstor.org/stable/42751031> (дата звернення: 16.05.2025).
6. Crandall E. K. Imagined Futures: Feminist Science Studies in an Era of Climate Change Denial. *CUNY Academic Works*. 2019. URL: https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/3165 (дата звернення: 08.05.2025).
7. Goodbody A., Johns-Putra A. Introduction. *Cli-Fi. A Companion*. Oxford: Peter Lang Verlag. 236 p.
8. Leikam S., Leyda J. Cli-Fi in American Studies: A Research Bibliography. *American Studies Journal*. 2017. № 62. URL: <http://www.asjournal.org/62-2017/cli-fi-american-studies-research-bibliography/> (дата звернення: 11.05.2025).
9. Self W. Will Self on J.G. Ballard's «The Drowned World». *The Telegraph*. 31.08.2013. URL: <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/10273413/Will-Self-on-JG-Ballards-The-Drowned-World.html> (дата звернення: 11.05.2025).
10. Sellars S., O'Hara D. Extreme Metaphors: *Interviews with J.G. Ballard, 1967-2008* London: Fourth Estate, 2012. 510 с. 10–13
11. Tan C., Altaç İ. S. Ecotopia and Petroculture in J.G. Ballard's «The Ultimate City». *İnsan Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021. 4(2). С. 340–354. URL: <https://doi.org/10.53048/johass.988383> (дата звернення: 10.05.2025).

References:

1. Ballard, J.G. (1974) *The Drowned World*. London: Penguin Books, 1974. 193. Retrieved from: [https://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-ii/materiale-didattico/J.%20G.%20Ballard-%20The%20Drowned%20World-%201962.pdf](https://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-ii/materiale-didattico/J.%20G.%20Ballard-%20The%20Drowned%20World-%201962.pdf)
2. Beckman, F. (2017). J. G. Ballard's Dark Ecologies: Unsettling Nature, Animals, and Literary Tropes. *Animalities: Literary and Cultural Studies Beyond the Human*. 60–79. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/10.3366/j.ctt1pwt2mn.8>
3. Blatchford, M. (1989). The old New Wave: a study of the “New Wave” in British science fiction during the 1960s and early 1970s, with special reference to the works of Brian W. Aldiss, JG Ballard, Harry Harrison and Michael Moorcock. 1989. 184. Retrieved from: <https://open.uct.ac.za/server/api/core/bitstreams/b3e1c496-531d-4a55-aa75-88d7e095cf91/content>
4. Clarke, J. (2018). J. G. Ballard's “The Drowned World” (1962): Psycho-Geographical Cli-Fi. *Cli-Fi: A Companion*. Peter Lang. 21–26. Retrieved from: https://pure.coventry.ac.uk/ws/portalfiles/portal/27053731/Clarke_Drowned_World.pdf
5. Clarke, J. (2017). Reading Climate Change in J.G. Ballard. *Critical Survey*, 25 (2), 7–21. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/42751031>
6. Crandall, E. K. (2019). Imagined Futures: Feminist Science Studies in an Era of Climate Change Denial. *CUNY Academic Works*. Retrieved from: https://academicworks.cuny.edu/gc_etds/3165
7. Goodbody, A., Johns-Putra, A. (2018). Introduction. *Cli-Fi: A Companion*. *Cli-Fi. A Companion*. Oxford: Peter Lang Verlag. 236.
8. Leikam, S., Leyda, J. (2017). Cli-Fi in American Studies: A research bibliography. *American Studies Journal*, 62. Retrieved from: <http://www.asjournal.org/62-2017/cli-fi-american-studies-research-bibliography/>
9. Self, W. (2013, August 31). Will Self on J.G. Ballard's “The Drowned World”. *The Telegraph*. Retrieved from: <https://www.telegraph.co.uk/culture/books/10273413/Will-Self-on-JG-Ballards-The-Drowned-World.html>
10. Sellars, S., O'Hara, D. (Orgs.) (2012). *Extreme Metaphors: Selected Interviews with J.G. Ballard, 1967–2008*. Londres: Fourth Estate. 510.
11. Tan, C., Altaç, İ. S. (2021). Ecotopia and Petroculture in J.G. Ballard's “The Ultimate City”. *İnsan Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 340–354. Retrieved from: <https://doi.org/10.53048/johass.988383>